

АКУЗАТИВНІ КОНСТРУКЦІЇ ПРИ ЗАПЕРЕЧЕННІ В ПАМ'ЯТКАХ XVI – ПЕРШОЇ ПОЛОВИНИ XVII ст.

Анотація. У статті виявлено і проаналізовано синтаксичні моделі “**не** + **Асс**_{об'єкта дії}” при дієсловах конкретної фізичної дії в пам'ятках XVI – першої половини XVII ст. Відповідно до позиції об'єкта дії виокремлено шість типів цих конструкцій.

Ключові слова: знахідний відмінок при дієсловах із запереченням, синтаксична конструкція, перехідне дієслово конкретної фізичної дії.

Résumé. Dans cet article on a fixé l'utilisation de l'accusatif après l'objection près de verbes transitifs de l'action physique concrète dans les documents du XVIe – et de la première moitié du XVIIe siècles. Conformément à la position de l'objet de l'action, on a présenté six types de ces constructions syntaxiques.

Mots-clé: l'accusatif de l'objet après les verbes avec l'objection, la construction syntaxique, le verbe transitif de l'action physique concrète.

Знахідний відмінок при запереченні мовознавці досліджували в діячності, зокрема О. Зарудняк простежив це явище в ділових документах української мови XIV–XVII ст. [3; 4], В. Крисько — у пам'ятках російської [5] та Д. Станішева — у пам'ятках російської й української мов [7] тощо. Паралельне вживання З.в. і Р.в. при запереченні представлено також і на матеріалі сучасної української мови (І. Вихованець [1]).

Наше завдання полягатиме у виявленні та аналізі типів синтаксичних конструкцій “**не** + **Асс**_{об'єкта дії}” при дієсловах на позначення конкретної фізичної дії, які зафіксовані у Картотеці “Словника української мови XVI – першої половини XVII ст.” (зберігається в Інституті українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, м. Львів).

У мові пам'яток досліджуваного періоду акусативні конструкції при запереченні мають, порівняно з генетивними, незначну кількість фіксацій. Однак, як зауважив О. Зарудняк, “процес заміни знахідного відмінка при запереченні родовим в українській мові відбувався повільніше”, до того ж в повсякденному мовленні та в мові пісень конструкція “**не** + **Асс**_{об'єкта дії}” уживається й сьогодні [3: 9–10].

Виділяємо такі основні синтаксичні моделі зі знахідним відмінком при запереченні в пам'ятках XVI – першої половини XVII ст. (див. схему):

1. знахідний при особових дієсловах із запереченням;
2. знахідний при інфінітиві, що залежить від особового дієслова із часткою **не**;
3. знахідний при неозначено-особових формах дієслів на **-но** із запереченням.

За результатами наших досліджень знахідний відмінок при запереченні репрезентовано в основному тоді, коли додаток виражений іменником, який позначає предмет. Відповідно до позицій об'єкта дії виокремлюємо шість типів конструкцій у пам'ятках досліджуваного періоду:

1. **Асс**_{об'єкта дії} + **не** + **V**;
2. **Асс**_{об'єкта дії} + **не** + **V**_{мод.} + **V**_{інф.};
3. **Асс**_{об'єкта дії} + **V**_{інф.} + **не** + **V**_{мод.};
4. **Асс**_{об'єкта дії} + **не** + **V**_{мод.} + **V**_{інф.} + **F**_{дієсл.};

5. **не** + **V** + **Асс**_{об'єкта дії};

6. **не** + **V**_{мод.} + **Асс**_{об'єкта дії} + **V**_{інф.}.

1. Знахідний при особових дієсловах із запереченням

У пам'ятках XVI – першої половини XVII ст. виявляємо об'єкт дії у формі З.в. у *препозиції* та *постпозиції* до особового дієслова із запереченням. Зауважмо, що в реченнях цього типу фіксуємо дієслова тільки на позначення конкретних видів діяльності.

Уживання додатка у *препозиції* до простого присудка (**Асс**_{об'єкта дії} + **не** + **V**) характерне було для творів епістолярного стилю, євангелій та поезій: *толкно бы вилїй через то целый днь постъ в' днь съботный не заживали* (Острог, 1598 Ист.фл.син., 46); *А та(к) талантъ свій не закопуу в землю* (XVI ст. УЄ № 29519, 219); *собѣ до Христа врата не затворяй* (к. XVI ст. Укр.п., 78).

У поодиноких випадках при запереченні знахідний прямого об'єкта стоїть у *постпозиції* до предиката (**не** + **V** + **Асс**_{об'єкта дії}). Це явище представлено в конфесійній літературі, зокрема в “Почуении на евангелие по Няговскому списку 1758 г.”: *Также и Марія не умивала водою ногы Христовы* (XVI ст. НЄ, 42).

2. Знахідний при інфінітиві, що залежить від особового дієслова із часткою **не**

Значно чисельнішою є кількість конструкцій, у яких об'єкт дії знаходиться в *препозиції* до складеного присудка із часткою **не**.

Для пам'яток XVI – першої половини XVII ст. типовою є синтаксична модель “**Асс**_{об'єкта дії} + **V**_{інф.} + **не** + **V**_{мод.}”. Це явище спостерігаємо в діловому письменстві досліджуваного періоду: *никотороє перєказы сами черєз себє,... бояр своихъ делати... не маєм* (Горохів, 1593 ПКСДА I-2, 159); *гаты ставу замкового гатити... не хочуть* (1613 АрхЮЗР 8/V, 386); *котороє подпєртоє и трымаючоє кгда выставить и высєчи не могли, тєды... до тоє форты стрєляли*

(Луцьк, 1639 АрхЮЗР I/VI, 754). Для мови цих документів при запереченні характерне вживання іменників (займенників) у формі знахідного відмінка з дієсловами на позначення конкретних видів діяльності, створення та руйнування об'єкта.

За спостереженнями О. Зарудняка, значну кількість саме таких конструкцій (об'єкт дії в препозиції до предиката) представлено і в ділових документах XIV–XVII ст. [4: 113].

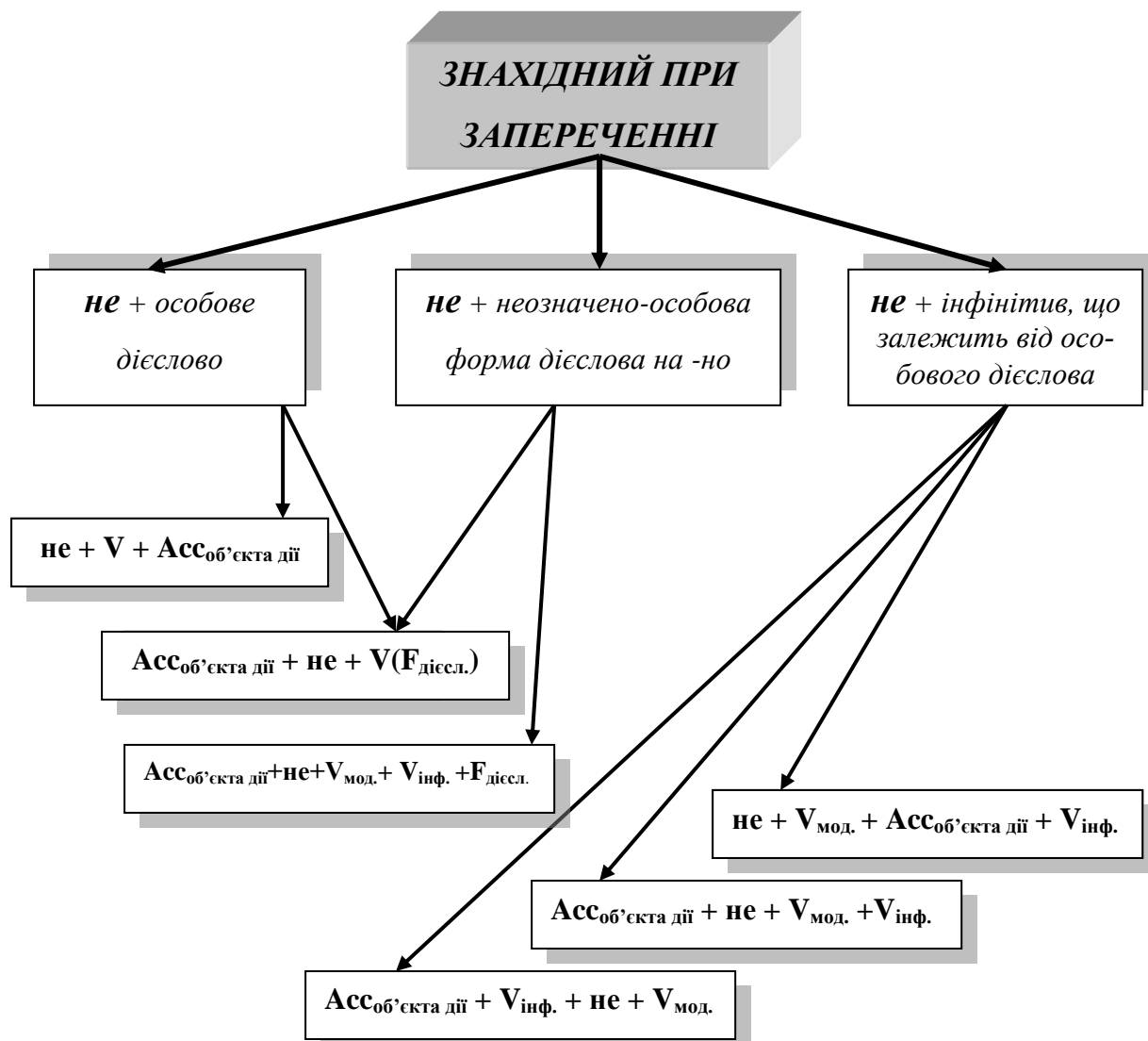

Схема. Знахідний відмінок при запереченні в пам'ятках XVI – першої половини XVII ст.

У конфесійній літературі також фіксуємо акузативні конструкції із дієсловами на позначення руйнування об'єкта при запереченні, зокрема використання цих синтаксичних моделей найяскравіше репрезентовано в повчаннях: **вувцѣ его бѣзъ Божого слобожѣчя погубити не мусъ** (XVI ст. НС, 69); а **Вызна(н)е** Блгч(с)тїа, ани бѣси, ани иное которое створен'е **звалчити не мѡгѣтъ** (Київ, 1625 Злат.Н., 130).

Крім того, спостерігаємо і спорадичне вживання конструкції “**Ассоб'єкта дії + не + Vмод. + Vінф.**”, зокрема у поетичних творах: **Без божнаа лахеси и тысь его нити Не хотѣла до конца статечнѣ добити** (Вільно, 1620 Лям.К., 5).

Зафіксовано незначне використання при запереченні іменника у формі З.в. без прийменника між

головним і допоміжним дієсловом у складеному присудку (**не + Vмод. + Ассоб'єкта дії + Vінф.**). Це явище виявляємо здебільшого в проповідях: **не вонтпи(л) бѣ поро(к) ихъ прѣложити** абы **вѣтницѣ оуказалъ** (б.м.н., поч. XVII ст. Проп.р., 143).

3. Знахідний при неозначено-особових формах дієслів на **-но** із запереченням

У мові пам'яток XVI – першої половини XVII ст. представлено використання З.в. при запереченні у препозиції до неозначено-особових форм дієслів на **-но**, які вживалися ще в давньоруській мові [6: 269]. Це “нечленні пасивні дієприкметники середнього роду, які колись входили до системи відмінювання, зберігаючи при цьому дещо довші здатність узгоджуватися в роді. Але ця властивість дієприкметників середнього роду втрачається, як свідчать грамати XIV–XV ст.” [2: 40].

Конструкції “**Асс**_{об’єкта дії} + **не** + **F**_{дієсл.}” фіксуємо в пам’ятках ділового стилю (у реченнях ужито дієслова на позначення створення та руйнування об’єкта): **того всего, што не добу-**
довано, доробити и кгонтами побити (1577 AS VI, 84); **увєсь буды-**
нокъ, што не допалено, розобра-
ный ажъ до счату (Луцьк, 1649 АрхЮЗР
3/IV, 158) тощо.

Цю синтаксичну модель ускладненого типу (**Асс**_{об’єкта дії} + **не** + **V**_{мод.} + **V**_{інф.} + **F**_{дієсл.}) виявляємо також у творах полемічної літератури, наприклад, у листі М. Смотрицького до Іпатія Потія: **срѡк го е**
згорше(н)е // **жаднымъ иншимъ**
способомъ не мжетъ быти за-
глажено. (Дермань, 1605 Мел.Л., 42 зв.–43).

Зауважмо, що в більшості випадків зафіксовано “знахідний об’єкта” при запереченні у препозиції до предиката, зокрема в ділових документах, пам’ятках епістолярного стилю, творах конфесійної літератури та поезії. Однак у пам’ятках двох останніх стилів спостерігаємо також конструкції і в інших позиціях щодо присудка.

Отже, проаналізувавши знахідний відмінок при запереченні після перехідних дієслів конкретної фізичної дії, зафіксованих в пам’ятках XVI – першої половини XVII ст., відповідно до позицій об’єкта дії, виокремлюємо шість основних типів конструкцій. Характерно, що такі синтаксичні моделі є залишками вживання знахідного відмінка в староукраїнській мові і репрезентують їх найповніше у XVI – першій половині XVII ст. пам’ятки ділового письменства та конфесійної літератури, поодинокі випадки зафіксовано в поезії та творах епістолярного стилю.

Література

1. Вихованець І. Синтаксис знахідного відмінка в сучасній українській літературній мові. – К.: Наукова думка, 1971. – 110 с.
2. Єдлінська У.С. Питання історичного синтаксису української мови. На матеріалі листів Богдана Хмельницького. – К.: Вид-во АН УРСР, 1961. – 105 с.
3. Зарудняк А. Приглагольное управление в украинских памятниках деловой письменности XIV–XVII вв. – Автореф. дис. ... канд. филол. наук. – К., 1959. – 18 с.
4. Зарудняк О. Із спостережень над керуванням знахідним відмінком в пам’ятках ділового письменства XIV–XVII ст. // Наукові записки Ізмаїльського пед. ін-ту. – Вип. 2. – Ізмаїл: Ізмаїльський пед. ін-т, 1961. – С. 107–127.
5. Крысько В.Б. Исторический синтаксис русского языка: Объект и переходность. – 2-е изд., испр. и доп. – М.: Азбуковник, 2006. – 486 с.
6. Русанівський В.М. Дієслово // Історія української мови. Морфологія / За ред. В.В. Німчука, А.П. Грищенка, М.А. Жовтобрюха, В.М. Русанівського, І.П. Чепіги. – К.: Наукова думка, 1978. – С. 235–341.
7. Станишева Д.С. Винительный падеж в восточнославянских языках. – София: Изд-во Болгарской АН, 1966. – 295 с.

Список скорочень назі джерел

АрхЮЗР — Архив Юго-Западной России, издаваемый Временной Комиссией для разбора древних актов, высочайше учрежденной при Киевском военном, Подольском и Волыном генерал-губернаторе. – К., 1883. – Ч. I, т. VI; 1914. – Ч. 3, т. IV; 1907. – Ч. 8, т. V.

AS — Archiwum książąt Lubartowiczów Sanguszków w Sławucie. – Lwów, 1910. – Т. VI (1549–1577).

Злат.Н. — Омліа и Наѡка стгѡ оца ншгѡ Іѡанна Златоѡстагѡ, архієп(с)па константіно-полского, на с: Великѡю патдесѡтницѡ // Стгѡ Оца Ншгѡ Андреа Архієп(с)па Кесаріа Каппадокійскіа. Тлькованіє на Апокалпс іи... Стѡгѡ... Іѡанна Бгѡслова... – К., 1625. – Арк. 127–130 зв. – Зберігається у Відділі рідкісної книги Львівської наукової бібліотеки НАН України, шифр IV Ст.–381.

Ист.фл.син. — Истѡрїа ѡ листрикїйскомѡ, то естѡ ѡ разбойническомѡ ферарскомѡ або флоренско(м) синодѡѡ, в'коротцѡѡ правдице списана ѡ. – Острог, 1598. – Зберігається у Відділі рідкісної книги Львівської наукової бібліотеки НАН України, шифр I Ст.–3976, арк. 33–44.

Лям.К. — Лѡментѡ ѡ свѡта оубогихѡ, На жалосное представленіє Свѡтѡбливогѡ: а в'обои Добродѡтелѡѡ богатѡго Мѡжа, в'Бѡѡ Велебногѡ, Г(с)дна ѡ(т)ца Леонтїа Карповича, архімандрїта ѡбщїа обители, при Цркѡви сошествїѡ Стѡго Дѡха, Братства цркѡвного Віленскогѡ Пра(в) Гре(ч). – Вільна, 1620. – Зберігається в Одеській державній науковій бібліотеці ім. О. Горького.

Мел.Л. — Листъ мелетїа, стѣйшого патрїархи александрїскаго, Довелебного епископа и патїа потѣа. — Дермань, 1605. — Зберігається у фондах Львівського національного музею, шифр СдК 422.

НС — Поучения на евангелие по Няговскому списку 1758г. // Материалы для истории Угорской Руси. Памятники церковно-религиозной жизни угро-русов XVI–XVIII вв., изд. А. Петровым. — СПб., 1914. — Вып. VII.

ПККДА — Памятники, изданные Киевской комиссией для разбора древних актов. — К., 1898. — Т. I, изд. 2.

Проп.р. — Різні проповіді. — Б.м.н., поч. XVII ст. — Зберігається у ЦНБ НАН України, шифр 283 П/73.

УС № 29519 — Учительне евангеліє. — З території Бойківщини, XVI ст. — Зберігається у фондах Львівського національного музею, шифр Рк 29519 (41351).

Укр.п. — Українська поезія. Кінець XVI — початок XVII ст. / Упорядники В.П. Колосова, В.І. Крекотень. — К.: Наукова думка, 1978.